

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה לו: מים אחרונים

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לו: מים אחרונים

רקע

חיוב נטילת מים אחרונים מוזכר בסוגייתנו ובגמ' בחולין, אבל בכל אחד מן המקומות הגמ' מדברת בסגנון שונה, והראשונים מיישבים בין שתי הסוגיות.

מקורות

- א. גמ' נג: "ת"ר שמן מעכב את הברכה... אני ה' א-להיכם זו ברכה"
 חולין קה-קה: "אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין... רוח רעה עליהו"
 ב. תוס' ד"ה והייתם; תוס' חולין קה. ד"ה מים
 רי"ף מ-מ: "אמר רב יהודה אמר רב ואמרי לה במתניתא תנא... בעי נטילת ידיים"
 תלמידי רבינו יונה ד"ה והייתם, ולענין, מפני, ואי
 רא"ש סי' ו
 רמב"ם הל' ברכות פ"ו הל' א-ג
 ג. שו"ע סי' קפא, ומשנה ברורה
 סי' קעג, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

'והתקדשתם' אלו מים ראשונים, 'והייתם קדושים' אלו מים אחרונים, 'כי קדוש' זה שמן, 'אני ה' א-להיכם' זו ברכה. [ברייתא נג:]
 אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין: מים ראשונים מצוה ואחרונים חובה... אמר רב יהודה בריה דרבי חייא: מפני מה אמרו מים אחרונים חובה? שמלח סדומית יש שמסמא את העינים. [חולין קה-קה:]

חיוב נטילת מים אחרונים מובא בש"ס פעמיים, בסוגייתנו ובגמ' בחולין, אך בכל אחד מן המקומות הסבר שונה לדין. בסוגייתנו נטילת מים אחרונים היא מצוה הנלמדת מפסוק, וייעודה להתקדש לפני הזכרת שם שמים בברכת המזון, ואילו בגמ' בחולין חיוב נטילת מים אחרונים הוא מפני סכנה של מלח סדומית. נחלקו הראשונים בתירוץ הסתירה בין שתי הגמרות:

תוס' [ד"ה והייתם, וביתר פירוט בחולין קה. ד"ה מים] מאמצים את דברי הגמ' בחולין, שחיוב מים אחרונים הוא רק מפני סכנת מלח סדומית. לדעת התוס', הגמ' בברכות אינה סוברת שיש מצוה במים אחרונים, אלא היא מביאה פסוק כאסמכתא בעלמא לחובה המובאת בגמ' בחולין.

תלמידי רבינו יונה [מ. ד"ה והייתם] סוברים שאין סתירה בין שתי הגמרות, ושתי ההלכות הללו מתקיימות במים אחרונים. חיוב מים אחרונים הוא גם מפאת המצוה להתקדש לפני הזכרת שם שמים וגם מפאת הסכנה של מלח סדומית. תלמידי רבינו יונה מוסיפים שלפי רב אחא משבחה [שאילתא נד] יש הבדל גדול בין שתי ההלכות הללו. המצוה להתקדש היא רק על המברך, וסכנת מלח סדומית היא על כולם. המצוה להתקדש היא לפני ברכת המזון, והזירות ממלח סדומית יכולה להתקיים אף בנטילת הידיים אחר ברכת המזון.

הרמב"ם [פ"ו הל' א-ג] מודה לתוס', שחיוב מים אחרונים הוא רק מפני הסכנה, אבל לדעתו יש למים אחרונים הלכות של נטילת ידיים [בהל' ט, מפורש שמים שאינם ראויים לשתית בהמה פסולים למים אחרונים, בהל' כ מפורש שצריך לנגב ידיו כשנוטל מים אחרונים, ומסידור ההלכות משמע שגם ההלכות האחרות חופפות. אולי הרמב"ם סובר שהאסמכתא מהפסוק "והייתם קדשים" באה ללמד שיש תקנת חכמים ליטול, ולכן דינה ככל נטילה].

הרא"ש [סי' ו] מודה לתלמידי רבינו יונה, שיש במים אחרונים גם מצוה וגם סכנה, אבל לדעת תלמידי רבינו יונה המצוה היא להתקדש לקראת הברכה, ואילו לדעת הרא"ש המצוה היא לסלק את זוהמת הידיים.

הנפקא מינה המרכזית בין השיטות השונות היא לעניין ברכה. לשיטת התוס' והרמב"ם הנטילה היא רק מפני הסכנה ולכן אין מברכים עליה. לפי שיטת תלמידי רבינו יונה נטילת המברך היא מצוה, ולכן לכאורה יש לברך עליה, ברם תלמידי רבינו יונה [מ: ד"ה לענין] מוסיפים כי מנהג העולם לא לברך. ההסבר למנהג הוא על פי דברי רבני צרפת, שהמצוה היא להתקדש לברכה על ידי נטילה במים אחרונים ועל ידי סיכת הידיים בשמן ערב, בזמננו שאין שמן ערב, אי אפשר לקיים את המצוה בשלמותה, ולכן אין מברכים.

הרא"ש סובר שאין מצוה חיובית להתקדש, אלא רק מצוה לסלק את זוהמת הידיים לפני הברכה, ועל סילוק זוהמת הידיים אין ברכה. הראב"ד [הל' ברכות פ"ו ה"ב] סובר כרא"ש, שחיוב נטילת ידיים הוא רק כשיש עליהם זוהמה, ואף על פי כן לדעתו מברכים על נטילה זו.

נפקא מינה נוספת בין השיטות השונות היא נטילה בזמננו. לפי שיטת התוס', שנטילת ידיים היא רק מפני מלח סדומית, בזמננו שאין מלח סדומית אין חיוב מים אחרונים. לפי שיטת תלמידי רבינו יונה, שיש מצוה למברך להתקדש לפני שמזכיר שם שמים בברכה, אף בזמננו חייבים ליטול. לפי שיטת הרא"ש, שיש מצוה לסלק את זוהמת הידיים לפני הברכה, אדם המקפיד על ניקיון ידיו, חייב ליטול ידיו קודם הברכה, אך אם אין הוא מקפיד על רחיצת ידיו, אין חיוב ליטול ידיו במים אחרונים.

סיכום

הגמ' במסכת ברכות אומרת שמים אחרונים נועדו להתקדשות המברך לפני הברכה, ואילו הגמ' במסכת חולין אומרת שמים אחרונים נועדו למניעת סכנה של מלח סדומית. תוס' סוברים שמים אחרונים הם משום סכנה בלבד, ולכן אין מברכים עליהם ואינם חובה בזמננו שאין לנו מלח סדומית. תלמידי רבינו יונה סוברים שמים אחרונים הם גם כדי

להתקדש וגם מפני הסכנה, ולכן החיוב הוא אף בזמננו, ומעיקר הדין אמורים גם לברך עליהם. הרא"ש הולך בשיטת תלמידי רבינו יונה, אך לדעתו ההתקדשות של מים אחרונים היא בסילוק הזוהמה, ולכן כשהמברך אינו מקפיד על לכלוך ידיו ואינו רגיל ליטולן לאחר הסעודה, אין חיוב ליטול מים אחרונים.

הלכה

השו"ע [סי' קפא סע' א, י] פוסק שמים אחרונים חובה, אבל יש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים. אפילו הנוהגים שלא ליטול מודים שאדם הרגיל לרחוץ ידיו אחר הסעודה, חייב ליטול ידיו קודם הברכה. השו"ע [סע' ז] פוסק שאין מברכים על מים אחרונים.